

**Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди**

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

**Матеріали
науково-практичної конференції
27 вересня 2019 року**

Харків 2019

ЗМІСТ

Прокопенко І. Ф.

Свобода, відповідальність і вдячність – категорії педагогічної системи В. О. Сухомлинського.....6

Карпова Л. Г.

В.О. Сухомлинський про вимоги до педагога як керівника і організатора освітнього процесу.....12

Баранова С. Л.

Теоретичне обґрунтування та практичне використання ідей В.О. Сухомлинського щодо виховання всебічно розвиненої особистості.....15

Борисенко Н. О.

Чинники формування особистості через призму порад В. Сухомлинського.....19

Боярська-Хоменко А. В.

Емоційне здоров'я вчителя у спадщині В. О. Сухомлинського та в умовах Нової української школи.....23

Волкова Я. В.

Педагогічна паралель у вивченні досвіду фінської освіти і методичних напрацювань Василя Сухомлинського.....27

Ворожбіт-Горбатюк В. В., Горбатюк А. А.

Чинники виховання шляхетної особистості через призму доробку Василя Сухомлинського.....30

Гузенко Н. О.

Педагогічні ідеї В. О. Сухомлинського у вихованні моральної відповідальності підлітків.....34

Денисенко А. О.

Школа радості ХХІ століття.....38

Довженко Т. О., Небитова І. А.

Педагогічні ідеї В. Сухомлинського в контексті Нової української школи...41

Жадько О. А.

В. Сухомлинський про формування громадянських якостей школярів.....45

Журавльов О. В., Журавльова А. І.

Ідеї трудового виховання В. О. Сухомлинського у розрізі формування економічної компетентності в учнів основної школи.....49

Золотухіна С. Т., Стяглик Н. І.

В. О. Сухомлинський про особливості організації науково-дослідної роботи в школі.....53

Кайдалова Л. Г., Штефан Л. А.

Використання ідей В. О. Сухомлинського при організації соціально-педагогічної діяльності з дітьми-сиротами (50 – 80-ті рр. ХХ століття).....59

Колбіна Т. В.

Підготовка фахівців у контексті гуманістичної парадигми.....63

СВОБОДА, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ І ВДЯЧНІСТЬ – КАТЕГОРІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У доповіді окреслюються основні етапи становлення новаторської гуманістичної педагогічної системи В. О. Сухомлинського та місце в ній категорій свободи, відповідальності і вдячності. Розкриваються шляхи морального становлення особистості учня, запропоновані та реалізовані В.О. Сухомлинським у діяльності Павлівської школи: утвердження позитивних перспектив розвитку особистості школяра; забезпечення повноцінного духовного життя учнів; встановлення гуманних взаємовідносин суб'єктів навчально-виховного процесу; опора у навчально-виховній роботі на гуманістичну спрямованість особистості вчителя.

Ключові слова: гуманізація, свобода, вдячність, відповідальність.

The report outlines the main stages of development of innovative pedagogical system devised by V. O. Sukhomlynsky and the place of such categories as freedom, responsibility and gratitude within the system. The major ways of moral human being development of a student suggested and implemented by V. O. Sukhomlynsky in the work of Pavlyska School are revealed: promotion of positive perspectives of student development; provision of complete spiritual life of a student; establishment of humane interrelations among the subjects of educational process; reliance on humanistic approach of a teacher's personality in educational work.

Key words: humanization, freedom, gratitude, responsibility.

Сфокусувавши в собі основні напрями розвитку педагогічної науки ХХ століття, наукова спадщина В. О. Сухомлинського і сьогодні є яскравим прикладом новаторського гуманістично спрямованого вирішення найскладніших проблем освітньої практики.

Аналіз друкованих праць вченого та архівних матеріалів показує, що на початку своєї діяльності директора школи В. О. Сухомлинський зосередив пошуки в основному у сфері форм, методів і засобів фронтальної навчальної роботи, залучивши до дослідницької діяльності своїх колег. З середини 50-х років ХХ століття у керованій ним школі склалася традиція, за якою кожний учитель протягом навчального року працював над одним із питань

педагогічної теорії у тісному зв'язку зі своєю практичною діяльністю. Протягом року повідомлення про хід і результати досліджень заслуховувалися на засіданнях педагогічної ради, методичних об'єднань і теоретичного семінару. До кінця навчального року з таких матеріалів склалися методичні рекомендації та монографії.

Про результативність цих досліджень свідчать вміщені у щорічних рукописних журналах Павлиської школи «Педагогічна думка» цікаві знахідки з методики викладання окремих предметів, нетрадиційних форм і структур уроків, оригінальних засобів навчальної роботи, які не втратили своєї актуальності й сьогодні. Паралельно в ході роботи започаткованого В. О. Сухомлинським психологічного семінару для вчителів йшло вивчення закономірностей процесу учіння: механізмів, мотивів і стимулів пізнавальної діяльності, шляхів формування загальнонавчальних умінь і навичок, психолого-педагогічних умов розвитку пізнавальних можливостей учнів.

В. О. Сухомлинський переконався, що фронтальний підхід не забезпечує достатньої ефективності навчального процесу. Це зумовлювалось його генетичним зв'язком з пануючою на той час державною ідеологією. Суб'єкт-об'єктні стосунки учасників навчально-виховного процесу як прояв педагогічного авторитаризму, орієнтація на знеособленого «пересічного» школяра робили учні пасивним «об'єктом» педагогічних впливів, позбавленим індивідуальних особливостей, свободи вибору, простору для виявлення власної активності. Масово-усереднений підхід залишав поза увагою вчителя не тільки тих учнів, які не встигали, але й обдарованих школярів.

В. О. Сухомлинському довелося проявити значну рішучість і твердість духу, дозволивши собі гуманістично спрямовані експерименти, у яких акцент переносився на особистість учня, вивчення його індивідуальних психолого-педагогічних особливостей, дбайливий розвиток здібностей і потенційних можливостей. Офіційна педагогіка негативно ставилась до подібного досвіду, вбачаючи в ньому замах на основи колективного виховання, виправдання індивідуалізму, протиставлення особистості колективу. Тільки в другій половині 80-х років XX століття в результаті розгортання в суспільстві процесів демократизації і гуманізації, зміни соціального замовлення до системи освіти особистісно орієнтований підхід у навчанні було «реабілітовано».

Започаткований педагогом-новатором, цей підхід знайшов підтримку педагогічного колективу Павлиської школи. Він докорінно змінив основи

навчально-виховного процесу, перетворивши учня з його об'єкта на суб'єкт. Учитель і учень стали рівноправними учасниками педагогічної діяльності. Це стимулювало вивчення вчителями індивідуальних психолого-педагогічних особливостей учнів, пошук організаційних форм, методів і засобів навчання, які враховували б ці особливості та сприяли розвитку здібностей і обдарувань школяра.

Погляди В. О. Сухомлинського на мету, зміст і засоби виховання теж еволюціонували під впливом набутого педагогічного досвіду: від твердження, що педагог «повинен мати мужність не щадити самолюбства особистості» – до захисту суверенітету духовного світу вихованців; від визнання правомірності покарань – до переконання, що їх можна взагалі уникнути; від ідеологізованого виховання в дусі ненависті до класових ворогів та боротьби з ними – до визнання пріоритету загальнолюдських цінностей: гуманізму, добра і свободи особистості.

У ході унікального багаторічного педагогічного експерименту В. О. Сухомлинський розробив і впровадив у практику Павлиської школи основні напрями гуманістичного виховання учнів. Викладені як науково-педагогічні погляди, вони отримали широке визнання у світі. Незважаючи на те, що вченому довелося мати справу з тяжкими наслідками другої світової війни, заліковувати в душах дітей страшні рани повоєнного, часто сирітського дитинства, його педагогічні надбання не втратили актуальності і сьогодні. Серед запропонованих В. О. Сухомлинським шляхів і засобів високодуховного, гуманістичного виховання учнів найбільшу педагогічну цінність у сучасних умовах мають, на наш погляд, такі:

1. Утвердження позитивних перспектив розвитку особистості школяра. В. О. Сухомлинський першим на сучасному етапі ввів до науково-педагогічного обігу такі поняття, як свобода й обов'язок, честь, совість, гідність, доброта, відповідальність, вдячність, любов, розкрив їх світоглядний зміст та на основі власного багаторічного досвіду і досвіду педагогічного колективу Павлиської школи окреслив умови втілення цих категорій у навчально-виховному процесі. Він зазначав, що вчителям необхідно бачити перспективи розвитку позитивних якостей кожної дитини як вільної й відповідальної, гармонійної особистості, постійно підтримувати та заохочувати притаманне дітям прагнення бути кращими, а не лише боротися з негативними проявами й рисами. Цю провідну ідею педагогічного оптимізму ілюструє наведена вченим у одному з листів думка: «Людина – це Бог, якщо тільки вона людина. А якщо вона Бог – вона прекрасна» [1]. Опора

на позитивне в учневі сприяла формуванню його самоповаги й почуття власної гідності. В. О. Сухомлинський довів, що саме з цих почуттів дитини виростають співпереживання до внутрішнього світу людей, які її оточують, як основа морального розвитку особистості, повага прав і свобод інших, відповідальність перед суспільством, вдячність, у першу чергу, батькам, учителям, державі.

2. Забезпечення повноцінного духовного життя учнів.

В. О. Сухомлинський вбачав найтонші й найдієвіші засоби впливу педагога на особистість дитини в слові та красі. З перших днів перебування дітей у школі педагог-новатор прагнув навчити їх відчувати красу в природі, в людях та їх стосунках. На його думку, головними почуттями дитини повинні стати відчуття справжньої краси і гідності в собі та людях, які її оточують. Через красиве до людського – такий закономірний шлях виховання особистості, – наголошував педагог.

Поряд із цим В. О. Сухомлинський наполягав на необхідності дієвості моральних почуттів школяра, їх втіленні в практичній діяльності. Турбота дитини, тривога про все живе і красиве – рослини, квіти, тварин – повинна перерости в розуміння того, що в кожній людині є серце, яке треба берегти, не завдавати йому болю. Піклування про красу, про того, хто слабкий, беззахисний, пробуджує в учневі відповідальність і прагнення робити добро.

3. Встановлення гуманних взаємовідносин суб'єктів навчально-виховного процесу.

Педагог-гуманіст закликав учителів будувати взаємини з дітьми на принципах людяності, поваги їх гідності, спрямовуючи всі виховні впливи на творчий розвиток духовних якостей кожної дитини. Обстоюючи одним із перших у вітчизняній педагогіці право дитини на свободу особистості, зону недоторканості у внутрішньому світі, він застерігав вихователів від необережного втручання в її душу. В. О. Сухомлинський стверджував, що виховання у школярів самоповаги закономірно веде до розширення сфери особистого, інтимного в їхньому духовному житті. Обмеження ж свободи особистості, необережне, неделікатне, брутальне втручання в інтимну духовну сферу принижує людську гідність дитини, приводить до огрубіння її емоційної чутливості й може спровокувати прояви агресії у відповідь.

4. Опора у навчально-виховній роботі на гуманістичну спрямованість особистості вчителя.

Відправною точкою педагогічної системи В. О. Сухомлинського є ідея про гуманістичну спрямованість особистості вчителя і педагогічної

діяльності в цілому. На його думку, справжнього вчителя повинна відрізняти повага до учня, його людської гідності. Дійсно моральний, гуманний підхід вимагає йти не від вихователя до дитини, а в усіх педагогічних діях виходити з інтересів і потреб особистості школяра. Тут він послідовний скovorодинівець.

Останнім часом з'являються публікації, які ставлять під сумнів можливість використання в сучасних умовах у процесі виховання молоді в Україні педагогічної системи В. О. Сухомлинського. Прикладом може служити виступ відомого діяча західної української діаспори О. Ковалю (Бельгія) в журналі «Рідна школа». Автор стверджує, що теоретичні розробки і практичні педагогічні знахідки В. О. Сухомлинського були пристосовані до комуністичної, партійної ідеології та працювали в інтересах державної машини тоталітарного суспільства [2].

Ця критика є абсолютно безпідставною. Мені особисто довелося дискутувати із паном Ковалем на цю тему. Дійсно, вивчення праць В. О. Сухомлинського показує, що він був прихильником комуністичних ідей, але бачив у комунізмі не «більшовицький деспотизм», а втілення споконвічних загальнолюдських уявлень про добро, справедливість, справжню свободу особистості. У чорновому варіанті статті В. О. Сухомлинського «Головне – людяність» є слова, що розкривають зміст цієї тези, які, на жаль, свого часу не увійшли до опублікованого журналом «Komensky» варіанту: «Відданість високим комуністичним ідеям має своїм першим і головним джерелом людяність взаємовідносин між людьми, тому що в основі цих ідей лежить боротьба за свободу, честь, моральну гідність, розквіт творчих сил людини» [3].

Новаторство ідей В. О. Сухомлинського підтверджує дискусія, що розгорнулася у пресі наприкінці 60-х років XX століття з приводу його робіт, присвячених проблемам виховання. Прибічники авторитарного підходу до керівництва учнівським колективом не могли примиритися із теоретично обґрунтованою В. О. Сухомлинським ідеєю, що відповідальність як мета виховання не може бути реалізована без надання вихованцям певної свободи вибору, особистої свободи. Вони намагалися звинуватити В. О. Сухомлинського у виправданні недисциплінованості, нехлюйства, коли він узяв на себе сміливість стверджувати, що «спроби керувати шкільним колективом... наказом, вимогою беззаперечного підкорення, організаційною залежністю не тільки приречені на провал, але й являють собою небезпечне

джерело лицемірства та двоєдушності» [4]. Він був лідером. І як справжній лідер служив справі і людям.

Опоненти В. О. Сухомлинського критикували його систему виховання школярів за відсутність у ній, на їх погляд, конкретного дійового елемента. Проте ця критика насправді є абсурдною, бо головною ідеєю, яку В. О. Сухомлинський, за його власними словами, проводив у своїй практичній роботі, було виховання кожної особистості в дусі відповідальності перед суспільством, служіння і вдячності народу, вітчизні, майбутньому. Принципово важливим він вважав також усвідомлення кожним учителем своєї відповідальності за долі підростаючих поколінь, розуміння того, що виконання ним педагогічної місії неможливе без опори на власні високі моральні якості. Учитель не менеджер – він лідер.

Незважаючи на критику і певний тиск з боку офіційної педагогіки, В. О. Сухомлинський до кінця життя не відійшов від своїх позицій і разом із педагогічним колективом Павлівської школи обстоював ідеї гуманізму та демократизму в навчанні й вихованні, створюючи у загальношкільному колективі клімат свободи й взаємної відповідальності. Якість освіти визначається не балами, а вчинками вихованця.

Новаторське теоретичне трактування В. О. Сухомлинським категорій свободи, вдячності і відповідальності особистості та його педагогічний доробок із їх реалізації в освітній практиці ще мають дістати належне вивчення. Зокрема, потребує дослідження проблема професійної позиції вчителя щодо діалектики свободи й відповідальності в контексті особистісно орієнтованої освітньої парадигми, а також почуття вдячності державі, громаді, батькам, учителям.

Творче використання сучасною системою освіти України теоретичних розробок і педагогічно цінного досвіду В. О. Сухомлинського з питань сполучення в процесі морального виховання свободи особистості, вдячності та її відповідальності перед суспільством сприятиме становленню активної громадянської позиції підростаючого покоління і підняттю авторитету освіти в Україні і світі.

Список бібліографічних посилань

1. Сухомлинський В. О. Лист німецькому вчителю Юргену Польцину. ЦДІА України. Ф. 5097. Оп. 1. Спр. 756.
2. Коваль О. Григорій Ващенко – творець української виховно-освітньої системи. *Рідна школа*. 1993. № 3. С. 2–5.

3. Сухомлинський В. О. Головне – людяність. 1961. ЦДІА України. Ф. 5097. Оп. 1. Спр. 500.

4. Сухомлинский В. А. Этюды о коммунистическом воспитании. Народное образование. 1967. № 4. С. 42.

УДК 37.013.8(091)

Л. Г. Карпова

Департамент науки і освіти
Харківської обласної державної адміністрації
priemnaya@dniokh

В. О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ВИМОГИ ДО ПЕДАГОГА ЯК КЕРІВНИКА І ОРГАНІЗАТОРА ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

У статті проаналізовано вимоги В. О. Сухомлинського до педагога як керівника і організатора освітнього процесу. Велика увага приділена педагогічній культурі вчителя, яка, за переконанням науковця, виступає складовою частиною загальної культури людини. Вона неможлива без опанування надбань загальнолюдської культури – наукових, моральних знань та естетичних цінностей. На думку Василя Олександровича, «педагог ніколи не повинен вичерпуватися», він має бути для свого виховання найвищим авторитетом.

Ключові слова: педагог, вимоги, керівник, організатор, освітній процес.

The author of the article depicts and analyses V. O. Sukhomlynskyi's requirements for a teacher as a leader and organizer of the educational process. Much attention is paid to teacher's pedagogical culture which is a component of general human culture, according to the scientist's beliefs. It is impossible without mastering the heritage of human culture, i.e. scientific and moral knowledge and aesthetic values. In Vasyl Sykhomlynskyi's opinion, «a teacher should never be run out», he should be the highest authority for his pupil.

Keywords: teacher, requirements, leader, organizer, educational process.

Сучасна школа вимагає сучасного вчителя: активного, комунікабельного, динамічного, працездатного, вольового, впевненого у собі, толерантного, висококомпетентного. Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського, видатного педагога, вченого, публіциста презентує багато різноманітних, змістовних, перспективних ідей, положень,